

Прохорчик М.В. ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ В ЗАРУБІЖЖІ

Цілий світ є “глобальним селом”. Останнім часом це прислів’я стало досить поширеним. З погляду історії міграції, прислів’я зовсім виправдане, оскільки немає жодної держави у світі, де б мешкала тільки одна нація. З давніх часів залишали рідні землі й українці. Когось доля кидала за моря-океани, когось – аж на береги Тихого океану. Але незважаючи на плін багатьох століть, у місцях компактного розселення наших одноплемінників ніколи не зникала рідна мова. Зразком цьому можуть бути події 1917 р., коли після Лютневої революції в Росії почала відроджуватися українська державність. Цей феномен здивував суспільство і тоді, продовжував дивувати й далі. Так, 1931 р. відомий московський педагогічний журнал зазначав стосовно становища української мови в Сибіру: “Несмотря на упорную русификаторскую работу дореволюционного времени, несмотря на то, что и до сих пор культурное обслуживание на родном языке слабо, у украинцев сохранился родной язык” [1].

І справа не в тому, що представники української етноменшини нещасливі чи не шанують культури й традиції нової Батьківщини. Відомий український діяч Канади Петро Саварин в одній зі своїх доповідей дав чітку відповідь на те, чому наші земляки за межами України мусять вивчати й вчать українську мову: “Українська мова – це ключ до семи замками замкненого сезаму української душі, чародійний талісман, вічне євшан-зілля, що запахом своїм не дозволяє нам забути рідної матері, з крові й кости якої походимо. Зберегти повноцінну українську культуру в іншій мові – неможливо, а хто перестає житися хлібом рідної мови, культури, традицій тощо – раніше чи пізніше гине” [2].

Хто ж зберігав й зберігає українську культуру, мову й традиції за межами нашої держави? Це перш за все, безумовно, була й залишається материнська пісня над колискою. Саме вона, всмоктана з молоком матері, передавалася від покоління до покоління, саме її брав українець, коли залишав рідний дім. І саме вона зігривала й підтримувала його на чужині серед чужих людей, не давала загинути українському еству.

Саме таку роль українська пісня відіграла в житті українських виселенців із їхніх споконвічних земель Лемківщини, Надсяння, Холмщини й Підляшшя на німецькі землі, що відійшли у повоевний час до Польщі. Замкнена в чотирьох стінах, пише Мирослав Трухан, “пісня стала першою формою протесту людей, приречених державою на денационалізацію, а багатьом із них допомагала перетривати важкі і принижуючі роки “неіснування”. З особливим пієтизмом культивувалися козацькі, стрілецькі та упівські пісні” [3].

Характеризуючи цей період “підпільної” культурної революції, тодішній краківський студент Ярослав Грицьков’ян писав: “Українська інтелігенція в той тяжкий час не признавалася офіційно до своєї нації, але не забувала, ким вона є і до якого народу належить. Збирались в таємниці перед владою в таких містах, як Щецин, Познань, Гданськ, Варшава; збирались там, де було кільканадцять або кілька осіб, збирались тому, щоб не забути своєї мови, співати українські пісні. Робила це в таємниці тому, що боялася репресій. Ще не так давно, бо в день 1 з’їзду УСКТ (Українського суспільно-культурного товариства – прим. автора) “Трибуна люду” (центральный орган польських комуністів – прим.автора) виразно зазначала, що “українські націоналісти організували мовне і культурне підпілля”. Тими “націоналістами” названо інтелігенцію, яка любила своє слово, пісню, свою культуру” [4].

Але саме інтелігенція скрізь, де опинялися переселенці з українських земель, насамперед піклувалася про розвиток освіти рідною мовою.

Перші українські освітянські осередки з’явилися серед нашої еміграції в Сполучених Штатах Америки. Найпершу школу українознавства тут організував отець Волянський у Шенандоа в 1888 р. Друга школа відкрилася в 1893 р. в Шамокіні завдяки зусиллям отця Констанкевича. Через рік подібні навчальні заклади відкрилися в Маунт Кармел, Оліфанті, Вілк-Барі та Міннеаполісі.

Греко-католицькі священники писали статті про свої школи до української газети “Свобода”, їздили до різних українських громад, морально підтримуючи їх у справі організації шкіл українознавства та надаючи всіляку технічну допомогу.

До Першої світової війни в США вже не було української церковної громади, при якій би не функціонували школи для дітей рідною мовою, а в Йонкерсі з 1904 р. навіть існувала українська школа-інтернат.

У 1913 р. в США створюється Товариство Руських греко-католицьких дяко-вчителів, яке з наступного року розпочинає видавати перший педагогічний місячник “Рідна школа”, а 1918 р.- й перший український буквар і “Практичні вказівки для учителів українських шкіл в Америці” [5].

У Канаді, зокрема в її степовій частині, де оселилися наші перші емігранти, існувала державна система двомовного навчання, запроваджена Актом Лоріє в 1897 р. завдяки енергійним домаганням канадців французького походження. Українці відразу скористалися можливістю дати своїм дітям знання рідної мови. Вже у перших початкових школах провінцій Альберта й Саскачеван вона викладалася як щоденна навчальна дисципліна, а в провінції Манітоба вона була мовою навчання. За час дії даної системи (а вона існувала аж до 1916 р.) українські переселенці відкрили в місцях компактного проживання більш 400 двомовних шкіл, в яких працювало понад 300 учителів. До тогож, вже з початку 1900-х років у різних місцевостях цієї країни утворюються українські читальні імені Тараса Шевченка, Івана Франка, Михайла Павлика, Михайла Драгоманова. А перший такий просвітній гурток виник 1901 року в Едмонтоні, який відвідувало 38 українців. Однак вже у 1916 р. українські школи були реорганізовані в одномовні навчальні заклади з англійською мовою викладання. А національну освіту й виховання українців надалі забезпечували

лише приватні навчальні заклади. Проте охопити своїм впливом усю українську молодь шкільного віку вони не могли, оскільки мережа їх і можливості були обмеженими.

За період від 1907 до 1916 року вчительські семінарії у Вінніпезі, Брендоні, Ріджайні й Вегревілі та курси в Едмонтоні, Вінніпезі й Саскатуні випустили кілька сотень українських учителів, що суттєво спричинилося до піднесення культури й національної самосвідомості. Так, тільки в Саскатуні було засновано завдяки цьому 40 шкіл, де вивчали українську мову й використовували її при опануванні інших навчальних предметів[6].

Однак вже у 1916 р. українські школи були реорганізовані в одномовні навчальні заклади з англійською мовою викладання. А національну освіту й виховання українців надалі забезпечували лише приватні навчальні заклади. Проте охопити своїм впливом усю українську молодь шкільного віку вони не могли, оскільки мережа їх і можливості були обмеженими. Але не зважаючи на це, українці добилися відкриття своєрідної кафедри для вивчення рідної мови в Саскатунському університеті, яку назвали Бурсою імені Петра Могили. Ця своєрідна “Могилянка” з 20 січня 1917 р. перетворилася на Український інститут імені Петра Могили при Саскатунському університеті. До речі, саме в цьому університеті в 1927 р. 350 українських студентів об'єднуються в свою першу канадську централію[7].

А в Європі одним із перших організаторів шкільного українського життя виступив Союз Визволення України, завдяки саме зусиллям якого серед полонених вояків російської армії в Австрії та Німеччині в 1915-1918 рр. у Фрайштадті створено школу грамоти, а в Райштадті Зальцвелдлі - 6-класну, у Вецлярі - 4-класну. Для тих, хто закінчив початкову таборову народну школу, в 1917 р. в Зальцвелдлі відкрили так звану міщанську.

У міжвоєнний період українське шкільництво серед нашої еміграції розвинулося значною мірою в таборах інтернованих у Чехословаччині та Польщі. Зокрема, в таборі Каліша, на території останньої, діяли юнацька школа та гімназія.

Народні школи для дітей української еміграції виникли також у Німеччині та Франції. У 1921-1926 рр. у Берліні навіть існувала матуральна іспитова комісія, призначена Урядом УНР в екзилі.

Крім того, загальноукраїнського значення набули такі українські вищі навчальні заклади, як Український Вільний Університет у Празі, Українська Господарська Академія у Подебрадах і Український Високий Педагогічний інститут імені М. Драгоманова у Празі. З 1922 р. в Празі навіть існувала Українська Студія Пластичного мистецтва, зорганізована на зразок Академії мистецтв з 4-річним планом навчання, що давала своїм випускникам диплом магістра[8].

Що стосується українців, які були розселені на території Російської імперії, то з 1917 р. вони також прокинулися до свого національного життя. Одним із таких підтверджень було їхнє прагнення відкрити свої школи для навчання власних дітей рідною мовою. Цей процес зачепив не лише прилеглі до Української Народної Республіки українські етнічні землі Бессарабії, Криму, Кубані, Донщини, Слобожанщини й Стародубщини, а й українців, що освоїли великі простори Поволжя, Сірого Клину, Туркестану, Сибіру та Зеленого Клину.

Так на пропозицію делегатів від Хабаровської Української громади Гната Красія та Василя Київовича надзвичайне зємське зібрання цього повіту 11 березня 1920 р. ухвалило:

- “а) введення в Хабаровському Учительському Інституті й Учительській Семінарії паралельних класів і викладання української мови і літератури з метою підготовки необхідних кадрів учителів;
  - б) відкриття в 1920 р. паралельних класів для українських дітей на предмет їхнього навчання українською мовою;
  - в) друкування підручників для українських шкіл;
  - г) введення для українців обов'язкового вивчення української мови в школах Хабаровського району”
- [9].

Треба підкреслити, що коли в європейських столицях з'явилися дипломати самостійної Української Народної Республіки, то вони також намагалися не обійти увагою розвиток українського шкільництва в цих державах. Наші представники в Туреччині, наприклад, клопоталися навесні 1919 р., аби відкрити власну школу для дітей українських біженців. Тодішній посол УНР у Стамбулі Олександр Лотоцький навіть виділив для педагога з Тирасполя Коротича паперу та олівців[10].

Однак усі ті паростки українського шкільництва в різних регіонах колишньої царської імперії після насильного повалення російськими більшовиками УНР не мали розвитку. І тільки тоді, коли національній Україні радянської Росії почали відверто несприймати повальну русифікацію, Москва змушена була піти на поступки, проголошуючи в 1923 р. так звану коренізацію.

Українці Росії намагалися скористатися цим, але оскільки влада цей процес свідомо саботувала, то всі обіцянки щодо українізації Росії залишалися лише гарними обіцянками, і чим далі на схід, то все менше відкривалося українських шкіл. На 1 січня 1927 р. на всю РСФРР початкових українських шкіл нараховувалося лише 568. На Зеленому Клині, наприклад, не було жодної[11].

Різно виступив проти такої політики Москви Микола Скрипник, який на XII з'їзді більшовицької партії повідомивши, що українське населення Росії “сягає більше 7 мільйонів осіб”, далі запитав: “Як обслуговуються ці 7 мільйонів населення? Ми мали на цих 7 млн всього 500 шкіл і потім 2 технікуми. Я не думаю, щоби такий відсоток задовольняв культурно-освітні потреби всього українського населення і визначений був хоч до певної міри задовольняючим” [12].

І треба визнати, що тиск з боку українських націонал-комуністів на Москву до певного часу все-таки

давав відчутні результати. Наприклад, у Криму, який тоді належав до РСФРР, на початку 30-х років уже нараховувалося понад 40 українських шкіл [13].

У Північно-кавказькому краї в ті ж роки було 1200 українських початкових шкіл і 80 підвищеного типу. З них у Кубанському окрузі працювало понад 300. На українському відділенні Краснодарського робітфаку навчалось близько сотні майбутніх студентів, у Полтавському педтехнікумові - 300 [14].

Розгалужену мережу українських шкіл вдалося створити в період коренізації на Слобожанщині. Так, станом на 1931 р. у Центрально-Чорноземній області Росії діяло вже 1378 початкових шкіл. На цю дату неповносередніх та фабрично-заводських навчальних закладів уже українізували 51, у восьми українських педтехнікумах навчалася тисяча студентів, у Воронежському державному університеті готували викладачів української мови та літератури.

У цьому регіоні повній українізації підлягали 26 районів, де українське населення становило більшість [15].

Активно взялися до відродження рідної школи і в Поволжі. Особливо енергійно працювали на Нижній Волзі. У 1931 р. там уже функціонувало 429 українських початкових шкіл, у яких 1300 вчителів навчали 41 тисячу учнів.

У багатьох районах розпочалася українізація апарату, партійні конференції і з'їзди ухвалювали рішення про необхідність її безумовного запровадження. Це дало підставу проєктувати на 1931-1932 навчальний рік охопити рідною школою на Нижній Волзі вже 46 тисяч дітей-українців, підготувати для їхнього навчання ще 260 учителів [16].

Цікаво зазначити, що в Татарській АСРР російська мова в трудових школах з українською мовою навчання вивчалася як окремий предмет тільки з третього року навчання [17].

Великі здобутки в розвитку української освіти мали місце на Далекому Сході. Тут на початку 30-х років було утворено 14 українських районів, 9 з яких вважалися регіонами суцільної українізації. В 1932 р. рідною мовою навчалися вже 51800 українських дітей, яких виховували в основному місцеві педагоги [18].

Значні досягнення мала тоді й українська школа в Казахстані. Станом на 1 січня 1930 р. в цій республіці на українську мову викладання переводилося 400 шкіл. Скажімо, в Октябринському районі обов'язковим було викладання українською мовою в усіх початкових навчальних закладах [19].

Проте цей розвиток української освіти в СРСР за межами УСРР був зупинений постановами ЦК ВКП(б) і Раднаркомом СРСР від 14 та 15 грудня 1932 р. щодо припинення українізації. З того часу українська школа на території союзних республік у місцях компактного розселення наших земляків перестала існувати.

Зазнала вона переслідувань і на терені Берестейщини, яку в 1939 р. вольовим рішенням Сталіна було передано радянській Білорусі. Тут, на одвічній етнічній території українського народу, де навіть за умов польського поневолення напередодні Другої світової війни існувало близько двохсот українських шкіл, у 1940 р. відкрили (в більшості насильно) 747 білоруських. Одну з них, у Кобринському повіті, "приїжджали білорусити" з залогою НКВД проти волі цілої громади, мотивуючи, що для українських шкіл нема підручників... Селяни, батьки учнів, у відповідь кидають: "Дозвольте, а ми самі принесемо на плечах підручники з Києва!" [20].

Більше українських шкіл з'явилося тільки за гітлерівської окупації. Хоча в них заборонялося викладати географію та історію України, ці навчальні заклади (всього 161 на Берестейщині) дієво сприяли зростанню національної свідомості української молоді [21].

Треба відзначити, що за німецької окупації мала кращі умови для свого розвитку українська освіта і в Закерзонні, починаючи з 1939 р.. В так званому генерал-губернаторстві влада позитивно поставилася й сприяла організації українських навчально-виховних закладів. Зокрема, у документах Українського Центрального Комітету на початку 1941 р. зазначається: "Маємо не тільки змогу буквально в кожному селі й місті, де живуть українці, заснувати й вести дитячий садок, але й маємо приобіцяну матеріальну піддержку там, де місцеве населення незможне і треба прийти йому з допомогою, особливо в доживлюванні наших найменших" [22].

Тільки за 1940 р. на теренах правого берега Вісли, тобто на Лемківщині, Надсянні, Холмщині й Підляшші, було відкрито 206 українських дитячих садочків. Подібні заклади з'явилися і на лівому березі Вісли, де були великі українські колонії, - в Ченстохові, Пйотркові, Кельці, Томшові Мазовецькому тощо.

Станом на 15 травня 1941 р. в українських школах генерал-губернаторства працювало 1415 народних учителів, тобто в початкових класах, 97 фахових, 38 гімназійних, кілька сот священників.

У Варшаві, де в роки війни зосередилося понад 5000 українців, переважно з Наддніпрянщини, функціонувала семирічна школа з українською мовою навчання імені Лесі Українки на вулиці Вспульній, 41, що підлягала міському відділу освіти. Вчителів цієї школи утримувала окупаційна влада, а разові видатки надходили від міста, яке щомісячно виділяло по 200 злотих. Український Центральний Комітет виділяв щомісячно школі 500, а вчителям - по 100 злотих. Із тих 150 дітей, які до війни навчалися в різних польських школах, а тепер були переведені сюди, бідні харчувалися безкоштовно, а заможніші платили по 50 грошей за обід [23].

Після 1945 р. українська політична еміграція, що знову зорганізувалася в таборах, здійснила велику освітню роботу. Наприклад, в 1947-1948 рр. у Німеччині та Австрії існувало 29 українських гімназій, 80 народних шкіл, 8 середніх фахових, головним чином, торговельних, 140 різних фахових курсів, 59 курсів іноземних мов, 30 - з ліквідації неписьменності, 79 дитячих садочків. З 8-10 учнями працював один учи-

тель.

Відновили свою діяльність, в основному в Мюнхені, такі українські вищі навчальні заклади, як Український Вільний Університет, Український Технічний Господарський Інститут. Були засновані нові - Українська Висока Економічна Школа, Українська Богословна Православна Академія і Греко-Католицька Духовна Семінарія тощо[24].

Новим кроком у розширенні мережі української освіти стало відкриття кафедр та інститутів українських студій у багатьох престижних університетах, зокрема, в Гарварді, Торонто, Альберті тощо. Деякі українці зарубіжжя зробили внески на відкриття іменних українознавчих студій. Так, Центр імені Петра Яцика діє в Торонтському університеті, кафедра української культури та етнографії імені Ераста та Лідії Гуцуляків - у Альбертинському.

Зараз за межами України проживає більш ніж 11 мільйонів українців[25]. З них в країнах СНД (близькому зарубіжжю)- більш ніж 6 мільйонів. Саме через це зміцнюються зв'язки незалежної України та діаспори у першу чергу з Росії та інших республік колишнього Радянського Союзу. Одним із свідчень цього було створення в 1989 р. Міжнародної асоціації українців. У січні 1990 р. в Києві з ініціативи Б.Гаврилишина – вихідця з України – було відкрито Міжнародний інститут управління.

Що стосується західної української діаспори, то в США було організовано громадський Фонд допомоги дітям Чорнобиля, Товариству української мови ім. Т.Г.Шевченка. Налагоджується співпраця з такими масовими організаціями українців за кордоном, як Світовий конгрес вільних українців, Комітет українців Канади, Ліга американських українців та ін.

Розширюються творчі зв'язки з ученими української діаспори в Канаді, США, які мають розробки з україністики. Проводяться спільні наукові конференції та симпозіуми.

1. 1 Просвещение национальностей. - 1931. - №2. - С.82.
2. 2 Сергійчук В. Історичні традиції української освіти в зарубіжжі: Освіта в українському зарубіжжі: досвід становлення і перспективи: Матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. - К., 2001.- С.8.
3. 3 Там же.- С.9.
4. 4 Там же.
5. 5 Куропась М. Історія української імміграції в Америці. - Нью-Йорк,1984. - С.87 - 88.
6. 6 Сергійчук В. Історичні традиції української освіти в зарубіжжі: Освіта в українському зарубіжжі: досвід становлення і перспективи: Матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. - К., 2001.- С.10.
7. 7 Там же.
8. 8 Енциклопедія українознавства. Загальна частина. - К.,1995.- С.953.
9. 9 Сергійчук В. Українська соборність. Відродження українства в 1917-1920 роках. - К.,1999. - С.319.
10. 10 Сергійчук В. Історичні традиції української освіти в зарубіжжі: Освіта в українському зарубіжжі: досвід становлення і перспективи: Матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. - К., 2001. - С.11.
11. 11 Новим шляхом (Краснодар). - 1927. - №2. - С.10.
12. 12 Вісті ВУЦВК. - Харків, 1923. - 26 квітня.
13. 13 Сергійчук В. “Українізація” Росії. Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923-1932 роках. -К., 2000. - С. 125.
14. 14 Там же. - С. 152.
15. 15 Там же. - С.191.
16. 16 Там же. - С.216.
17. 17 Там же. - С.218.
18. 18 Там же. - С.290.
19. 19 Сергійчук В. Історичні традиції української освіти в зарубіжжі: Освіта в українському зарубіжжі: досвід становлення і перспективи: Матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. – К., 2001. - С.12.
20. 20 Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України.-К.,2000. -С.380.
21. 21 Там же. - С.381.
22. 22 Сергійчук В. Становище і доля українців у Генеральному губернаторстві (без Галичини) в роки німецької окупації//Україна -Польща: важкі питання. - Варшава,1999. - Т.4. - С.175.
23. 23 Там же. - С. 175.
24. 24 Енциклопедія українознавства. Загальна частина. - С.953-954.
25. 25.Інформ. бюлетень міністерства України у справах національностей, міграції та культів.-1995.-№ 1.- С.45.

Прохорчик Марина Віталіївна, к.і.н.,
доцент кафедри українознавства
Таврійського національного університету
ім. В.І. Вернадського (м. Сімферополь).

Історія та сучасність української освіти в зарубіжжі.

Стаття присвячена деяким питанням української діаспори. В ній розглядається історія створення українських освітянських закладів в Канаді, США, Росії та інших країнах світу наприкінці 19 – на початку 20 століття. А також стан системи освіти українців за межами їх Батьківщини, відносини між незалежною Україною та українською діаспорою в останні роки.

The article is devoted to some problems of Ukrainian Diaspora. The author considers the history of foundation of educational establishments in Canada, USA, Russia and other countries at the end of 19 and the beginning of 20 century, the relationship between independent Ukraine and ukrainians beyond the borders of the country.